

УДК 37.011

DOI: 10.32342/2522-4115-2021-2-22-5

І.В. ТАМОЖСЬКА,
*доктор педагогічних наук,
доцент кафедри мовної підготовки 1
Навчально-наукового інституту міжнародної освіти
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ» В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ ОСВІТИ

Розглянуто дефініції, уживані в законодавчих документах та педагогічних дослідженнях, що пов'язані з діяльністю суб'єктів, які є учасниками освітнього процесу («науково-педагогічна діяльність», «наукова діяльність», «педагогічна діяльність», «творча педагогічна діяльність», «професійна педагогічна діяльність»). Зазначено, що родові поняття терміна «науково-педагогічна діяльність» («наукова діяльність», «педагогічна діяльність») визначається залежно від того, хто є суб'єктом такої діяльності (учений або викладач). Зроблено висновок, що такі категорії, як «наукова діяльність» та «педагогічна діяльність», не тотожні. Здійснено аналіз вітчизняного досвіду інтерпретації поняття «педагогічна діяльність», що розглядалося дослідниками як особливий вид соціальної діяльності, як вид суспільно-корисної діяльності дорослих людей, як діяльність педагога в навчально-виховному процесі, як творчий процес усвідомленої, цілепокладальної, саморегульованої діяльності вчителя. Наголошено на тому, що методична підсистема опосередковано наявна в таких підсистемах творчої педагогічної діяльності викладача, як дидактична, виховна, організаційно-управлінська, громадсько-педагогічна та самовдосконалення. Охарактеризовано рівні творчої педагогічної діяльності викладача (репродуктивний, раціоналізаторський, конструкторський, новаторський). Акцентовано увагу на змістовому наповненні поняття «функція професійної діяльності науково-педагогічного працівника», що розглядається як інваріантна складова продуктивної діяльності науково-педагогічного працівника, ефективність якої забезпечено педагогічними засобами, що застосовуються, з урахуванням сучасних тенденцій та особливостей розвитку навчальних закладів, а також рівня їхньої фахової здатності. Визначено основні види професійно-педагогічної діяльності викладача (діагностика професійної спрямованості, здатності до навчання, навченості та вихованості; проектувальна діяльність; особистісно орієнтовне професійне навчання; соціально-професійне виховання; позанавчальна виховна робота; підвищення рівня професійно-педагогічної освіти та кваліфікації; інноваційна діяльність). Узагальнено організаційно-педагогічні умови структурювання науково-педагогічної діяльності працівників закладів вищої освіти (забезпечення структурно-функціональної єдності; оптимізація кадрового складу, структурних підрозділів; унормування інформаційних зв'язків; забезпечення багатоаспектності розвитку науково-педагогічних працівників та їх самоорганізації; додержання принципів системності та комплексності в реалізації професійних та посадових функцій), а також виокремлено функції професійної діяльності науково-педагогічних працівників (управлінська, спонукальна, розвивальна, прогностична, коригуюча, культурологічна, виховна, професійна, функція надання освітніх послуг).

Ключові слова: науково-педагогічна діяльність, наукова діяльність, педагогічна діяльність, творча педагогічна діяльність, професійна педагогічна діяльність, функція професійної діяльності науково-педагогічного працівника.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Правильне розуміння сутності й змісту науково-педагогічної діяльності, як зазначає В. Кононенко, має важливе значення не лише для розвитку науки, а й для вдосконалення системи освіти в Україні шляхом забезпечення потреби в спеціальній якісній підготовці висококваліфі-

кованих спеціалістів [5; с. 13]. Саме викладач закладу вищої освіти як суб'єкт модернізації вітчизняної освіти здатний до змін, відбудови, якісної підготовки конкурентоспроможного фахівця вищої кваліфікації [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Генезис понять «педагогічна діяльність», «науково-педагогічна діяльність», різні підходи до структури педагогічної діяльності розкрито в наукових дослідженнях Р. Асадулліна, І. Бопко, О. Гурої, Е. Зеєра, І. Зязюна, В. Кононенко, Д. Чернілевського, Є. Чернишової, В. Сластьоніна, В. Ягупова та ін. Аналіз стану розробки даної проблеми показав, що здебільшого вчені, вивчаючи структуру педагогічної діяльності, не акцентують увагу на особливостях такої діяльності в різних освітніх ланках.

Мета статті полягає в тому, щоб розглянути дефініції, що по'язані з діяльністю суб'єктів, які є учасниками освітнього процесу («науково-педагогічна діяльність», «наукова діяльність», «педагогічна діяльність», «творча педагогічна діяльність», «професійна педагогічна діяльність»).

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо дефініції, що по'язані з діяльністю суб'єктів, які є учасниками освітнього процесу («науково-педагогічна діяльність», «наукова діяльність», «педагогічна діяльність», «творча педагогічна діяльність», «професійна педагогічна діяльність»).

У Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» визначено, що науково-педагогічна діяльність – це педагогічна діяльність в університетах, академіях, інститутах та закладах післядипломної освіти, що пов'язана з науковою та (або) науково-технічною діяльністю [13]. Законами України «Про вищу освіту» [12] та «Про наукову і науково-технічну діяльність» [13] передбачені загальні та спеціальні вимоги для здійснення професійної діяльності науково-педагогічними працівниками (високі моральні якості, фізичний стан, що дозволяє виконувати службові обов'язки, відповідна повна вища освіта, професійно-практична підготовка).

Погоджуємося з думкою В. Кононенко, що законодавче визначення закріпленого терміна «науково-педагогічна діяльність» потребує змістового розширення. Дослідник пропонує сформулювати його так, щоб одночасно ішлося про навчальну, методичну, наукову (науково-технічну, мистецьку), організаційну й виховну роботу в університетах, академіях, інститутах, закладах післядипломної освіти, що здійснюється особою, фізичний і психічний стан здоров'я якої дозволяє реалізовувати права й виконувати обов'язки, яка має ступінь магістра, науковий ступінь або вчене звання, володіє високими моральними якостями, має належний рівень професійної підготовки й здатна забезпечувати результативність та якісь покладених на неї завдань [5; с. 29].

І. Бопко акцентує увагу на тому, що поняття «науково-педагогічна діяльність» можна розглядати через найближче родове поняття й виду відмінність. Залежно від того, хто є суб'єктом такої діяльності (учений або викладач), визначається родове поняття (наукова або педагогічна діяльність). Щодо педагогічної діяльності як професійної, як зазначає дослідник, науково-педагогічна діяльність повинна розглядатися як її різновид, форма діяльності ЗВО. Специфіка науково-педагогічної діяльності викладача ЗВО (як педагогічної діяльності) проявляється під час конструювання знань, накопичених у галузі тієї науки, що викладається, із метою передавання їх суб'єкту навчання. Ефективність засвоєння знань залежить від змісту навчального матеріалу та його методики викладання [1, с. 47].

Професійно-педагогічна діяльність викладача ЗВО – цілеспрямована діяльність, що сприяє підготовці фахівця вищої кваліфікації, розвитку наукового психолого-педагогічного знання щодо закономірностей та умов реалізації освітнього процесу, розробці методологічних та загальнопедагогічних проблем, особистісно-професійному саморозвитку, урахування реформаційні зміни, що виникають у професійному та освітньому просторі [7].

Е. Зеєр характеризує професійно-педагогічну діяльність як інтегративну діяльність, метою якої є навчання професії, професійний розвиток, що включає такі компоненти, як психологічний, педагогічний, виробничо-технологічний. Дослідник акцентує увагу на тому, що освітній процес підпорядкований професійній підготовці, підвищенню кваліфікації, професійному зростанню, кар'єрі фахівця, який детермінує спільний, взаємообумовлений характер їхньої діяльності з викладачем. Залежно від мети та предмета професійно-педагогічної діяльності виокремлює такі її види: 1) діагностика професійної спрямованості, здатнос-

ті до навчання, навченості та вихованості; 2) проєктувальна діяльність; 3) особистісно орієнтоване професійне навчання; 4) соціально-професійне виховання; 5) позанавчальна виховна робота; 6) підвищення рівня професійно-педагогічної освіти та кваліфікації; 7) інноваційна діяльність [4, с. 432–433].

Ефективність професійної діяльності, професійний розвиток викладача ЗВО, на думку О. Гури, обумовлені його психолого-педагогічною компетентністю. Основні види професійної діяльності викладача – це наукова та методична діяльність. У науковій діяльності викладач є дослідником об'єктивних закономірностей, явищ специфіки предмета спеціальності, особливостей організації та реалізації навчально-виховного процесу навчального закладу. У методичній діяльності викладач як методист здійснює генералізацію знань на основі аналізу емпіричних, науково-теоретичних даних, що в подальшому забезпечують зміст навчальної та організаційної діяльності [3, с. 133].

С. Мосьондз підкреслює, що система наукових знань (теорія, гіпотеза, поняття, наукові методи) та система наукової діяльності є складовими науки [9, с. 22].

У Законі України «Про вищу освіту» зазначено, що наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність у ЗВО є невід'ємною складовою освітньої діяльності й проводиться з метою інтеграції наукової, освітньої й виробничої діяльності в системі вищої освіти. Основними завданнями наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності ЗВО є одержання конкурентоспроможних наукових і науково-прикладних результатів, застосування нових наукових, науково-технічних знань під час підготовки фахівців із вищою освітою, формування сучасного наукового кадрового потенціалу, здатного забезпечити розробку та впровадження інноваційних наукових розробок [12].

Наукова діяльність, на думку Н. Ясниської, є складовою системи суспільного поділу праці, спрямованого на отримання нового знання з метою забезпечення іншої людської діяльності. Водночас наука розглядається як багатогранне суспільне явище, зокрема як тип культурної діяльності, як соціальний інститут, як професійна діяльність, як система знань. Основні вимоги, що пред'являються до наукового знання, – обґрунтованість, верифікація, практична застосовність, які є його іманентними характеристиками, що транспонується на наукове пізнання [20].

В. Рассудовський зазначає, що наукова діяльність – це не тільки дослідницька, а й інші види діяльності, що сприяють розвитку науки, впровадженню результатів наукових досліджень [14, с. 7–8].

Педагогічна діяльність може бути професійною й непрофесійною. Непрофесійною педагогічною діяльністю займаються в повсякденному житті, без спеціальної педагогічної освіти, педагогічної кваліфікації. Професійна педагогічна діяльність потребує спеціальної освіти, здійснюється фахівцем у спеціальних навчально-виховних та освітніх закладах свідо, спираючись на систему принципів, прийомів, правил [10, с. 14].

У монографії творчого колективу наукової школи професора Є. Чернишової, присвяченої питанням теорії та практики управління професійним розвитком педагогічних і науково-педагогічних працівників, запропоновано змістове наповнення поняття «функція професійної діяльності науково-педагогічного працівника»: постійна (інваріантна) складова продуктивної діяльності науково-педагогічного працівника, ефективність якої забезпечено педагогічними засобами, що застосовуються, з урахуванням сучасних тенденцій та особливостей розвитку навчальних закладів, а також рівня їх фахової здатності. Узагальнено організаційно-педагогічні умови структурування науково-педагогічної діяльності працівників навчального закладу: забезпечення структурно-функціональної єдності; оптимізація кадрового складу, структурних підрозділів; унормування інформаційних зв'язків; забезпечення багатоаспектності розвитку науково-педагогічних працівників та їх самоорганізації; додержання принципів системності та комплексності в реалізації професійних та посадових функцій. Виокремлено функції професійної діяльності науково-педагогічних працівників: управлінська (скеровування освітнього процесу: навчання, виховання, професійної підготовки); надання освітніх послуг (передавання знань, навичок і вмінь; фахова підготовка); спонукання (стимулювання до оволодіння знаннями, самостійної активної пізнавальної діяльності; формування мотивації для досягнення успіху в майбутній професійній діяльності, професійної спрямованості особистості); розвивальна (забезпечення духовного, інтелектуально-

го, фізичного, професійного, психологічного та громадянського розвитку, а також особистісних якостей); прогностична (урахування перспективних цілей майбутньої професійної діяльності, визначення завдань щодо фахової підготовки, саморозвитку); коригуюча (зміна стилю поведінки, поглядів, переконань, принципів, норм, мотивації щодо оволодіння знаннями, навичками та вміннями, до розуміння громадянського обов'язку); культурологічна (відображає сформований науковий світогляд, стійку систему загальнонаціональних цінностей); виховна (формування світоглядних і життєвих позицій: системи переконань, ціннісних орієнтирів, почуття відповідальності, патріотизму, національної гідності, позитивних потреб і мотивів поведінки в навчально-виховному процесі); професійна (нестандартне вирішення організаційних та педагогічних проблем, вдосконалення професійного рівня) [16, с. 30, 45, 231].

За визначенням науковців, педагогічна діяльність – складний, багатоаспектний, динамічний процес, який здійснюється за умов, що постійно змінюються, з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей і особистості вчителя (Н. Якса) [19; с. 45]; особливий вид соціальної діяльності, спрямований на передавання від старших поколінь до молодших усього багатства накопичених людством знань, матеріальної й духовної культури, досвіду, створення умов для їхнього особистісного розвитку та підготовки до виконання певних соціальних ролей у суспільстві (В. Бондаренко, О. Пономарьов, О. Романовський, Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, З. Черваньова) [17, с. 44]; вид суспільно-корисної діяльності дорослих людей, свідомо спрямований на підготовку підростаючого покоління до життя відповідно до економічних, політичних, моральних, естетичних цілей (Г. Крисько) [6, с. 370]; діяльність педагога в навчально-виховному процесі, спрямована на формування й розвиток особистості вихованців (В. Ягупов) [18, с. 160]; творчий процес усвідомленої, цілепокладальної, саморегульованої діяльності вчителя, що спрямований на аналітичне високоефективне розв'язання професійно-педагогічних завдань (А. Поліхроніді) [11, с. 29].

Г. Крисько акцентує увагу на такій закономірності педагогічного процесу, як єдність зовнішньої (педагогічної) і внутрішньої (пізнавальної) діяльності. Ефективність педагогічного процесу залежить від якості педагогічної діяльності, навчально-допоміжної діяльності вихованців [6, с. 362].

Спіраючись на закони психічного розвитку, науковці (І. Зязюн, Л. Крамущенко, І. Кривонос, О. Мирошник, В. Семиченко, Н. Тарасевич) вважають визначальним показником продуктивності педагогічної діяльності формування в учнів механізму внутрішньої регуляції й самоконтролю, що орієнтований на соціально прийнятні норми поведінки. Цей показник забезпечує перехід від зовнішньої регуляції, яку організовує педагог, до внутрішньої, що виявляється в здатності учня керувати власною діяльністю, собою як суб'єктом пізнання та спілкування [10, с.19].

У своїх дослідженнях В. Сластьонін та Р. Асадуллін послуговуються такими положеннями: педагогічна діяльність як мета діяльність спрямована на вирішення завдань, що, за своєю суттю, є управлінськими; педагогічна діяльність як єдність теорії та практики, що сприяє успішному досягненню навчально-виховних завдань; орієнтування на формування педагогічної діяльності шляхом вирішення в освітньому процесі комплексу теоретичних і практичних завдань, що імітують реальні умови професійної діяльності викладача [15, с. 5].

Н. Волкова зазначає, що основою педагогічної діяльності є спільна діяльність людей (суб'єкт-суб'єктна взаємодія), у процесі якої кожен суб'єкт засвоює загальнолюдський досвід, історично сформовані цінності (суспільні, педагогічні, комунікативні, моральні), знання, способи дій; формує себе як особистість. Педагогічна діяльність має безперервний, динамічний характер, суб'єкти якої є носіями активного, діяльного, перетворювального начала. Педагогічній діяльності притаманні цілісність, варіативність, одночасна дія в кількох вимірах, інтегративність, багаторівневість взаємодії, постійне пізнання [2, с. 468, 471].

У структурі педагогічної діяльності В. Ягупов визначає низку взаємозумовлених компонентів: 1) діагностична діяльність (вивчення індивідуально-психологічних особливостей суб'єкта навчального процесу, визначення рівня їхньої загальної освіти, духовності, навичок і вмінь, необхідних для ефективно професійної та повсякденної діяльності); 2) орієнтовно-прогностична діяльність (уміння визначити цілі, зміст, методику виховної діяльності, передбачити її результати на основі знання рівня індивідуальної підготовленос-

ті суб'єктів навчального процесу); 3) конструктивно-проектувальна діяльність (удосконалення методики проведення навчально-виховних заходів); 4) організаційна діяльність (планування навчально-виховної роботи й визначення оптимальних шляхів її реалізації, обґрунтованість конкретних заходів); 5) реалізація педагогічних заходів, що передбачає сформованість у викладача навичок і вмінь їх проведення, упровадження ефективних педагогічних методик; 6) комунікативно-стимулювальний компонент; 7) аналітично-оцінний компонент (аналіз власних дій, дій суб'єктів навчального процесу; здійснення порівняльного аналізу отриманих та запланованих результатів); 8) дослідницько-творча діяльність (сприяє тому, щоб своєчасно наповнити новим змістом такі види діяльності, як діагностична, орієнтовно-прогностична, конструктивно-проектувальна, організаційна) [18; с. 160–163].

Дослідники відзначають, що педагогічна діяльність викладачів вищої школи підпорядковується загальнодидактичним принципам та закономірностям, виходить із цілей і характеру навчально-виховного процесу фахової підготовки та особистісного зростання майбутнього спеціаліста, з особливостей вищої освіти і її розвитку в умовах конкретного ЗВО [17, с. 71].

Творчій педагогічній діяльності викладача властиві ознаки творчого процесу. Дослідники називають п'ять підсистем такої діяльності (дидактична, виховна, організаційно-управлінська, самовдосконалення, громадсько-педагогічна), у яких опосередковано наявна методична підсистема та чотири рівні творчої педагогічної діяльності викладача (репродуктивний: викладацька діяльність на основі відомих методик, рекомендацій, досвіду; упровадження ефективних методик відповідно до умов праці, творчих здібностей студентів; раціоналізаторський: внесення коректив у викладацьку роботу, удосконалення рекомендаційних матеріалів, методик, досвіду відповідно до завдань реформування освіти на основі аналізу власного досвіду, умов педагогічної діяльності, творчих здібностей студентів; конструкторський: конструювання власного варіанта вирішення педагогічної проблеми на основі набутого досвіду, зокрема самоаналізу результативності діяльності, обізнаності щодо творчих можливостей студентського колективу, але з використанням відомих методик, рекомендацій; новаторський: вирішення педагогічних проблем на принципово нових засадах, що відрізняються оригінальністю, високою результативністю) [8, с. 78].

Отже, у визначеннях поняття «педагогічна діяльність» акцентовано увагу на меті діяльності – виховання та розвиток підростаючого покоління. Існують різні підходи до розуміння структури педагогічної діяльності: структурний, функціональний та рефлексивний. Відповідно до структурного підходу аналізуються основні її складові (мета, мотив, сукупність педагогічних дій, педагогічні вміння й навички). Відповідно до функціонального підходу розглядають функції, що реалізує викладач у професійно-педагогічній діяльності. Педагогічні функції – це приписання викладачеві напрямів застосування професійних знань і вмінь. Особливістю рефлексивного підходу є те, що педагогічну діяльність розглядають як спільну діяльність учителя / викладача та учнів / студентів, що відбувається за законами спілкування, у якому педагогові належить роль організатора й керівника [10, с. 21–22].

Висновок. Підсумовуючи, зазначимо, що науково-педагогічна діяльність викладача (як представника професії «людина – людина») пов'язана із здійсненням впливу на об'єкт навчання під час конструювання знань, накопичених у галузі тієї науки, що викладається, з метою формування в них системи професійних знань, умінь та навичок, а також пов'язана з особистісно орієнтованою взаємодією, обумовленою суб'єкт-суб'єктивними та об'єкт-суб'єктивними відносинами, що сприяє створенню сприятливих умов для розвитку навчально-професійної мотивації, досягнення навчальної мети та моделювання дидактичних ситуацій у співпраці зі студентами, дозволяє викладачеві підвищувати свій професійний рівень. Результатом науково-педагогічної діяльності є функціональні продукти діяльності (дидактичні проекти: форми організації навчально-виховного процесу, форми організації виробничого навчання, педагогічні технології, науково-педагогічні дослідження) та психологічні продукти діяльності (досвід, психічні властивості особистості, розвиток здібностей, виявлення в студентів ділових якостей і вмінь).

Список використаної літератури

1. Бопко І.З. Особливості та проблеми наукової діяльності викладача університету. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогічні та психологічні науки*. Хмельницький, 2014. № 3 (72). С. 44–52.
2. Волкова Н.П. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2009. 616 с.
3. Гура О.І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу : теоретико-методологічний аспект : монографія. Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2006. 332 с.
4. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования : учебное пособие. Москва : Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. 480 с.
5. Кононенко В.А. Особливості прийняття і звільнення з посад науково-педагогічних працівників : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.05. Харків, 2019. 200 с.
6. Крысько В.Г. Психология и педагогика : учебник для бакалавров. Москва : Юрайт, 2013. 471 с.
7. Ларионова М.А. Преподаватель вуза – субъект модернизации образования. *Высшее образование в России*. 2007. № 12. С. 30–33.
8. Методологія наукової діяльності: навчальний посібник / Д.В. Чернілевський, О.Є. Антонова, Л.В. Барановська, О.В. Вознюк, О.А. Дубасенюк, В.І. Захарченко, І.М. Козловська, Ю.М. Козловський, К.О. Кольченко, М.І. Лазарев, Г.Ф. Нікуліна, В.О. Подоляк, Л.В. Сліпчишина, О.В. Столяренко, М.І. Томчук, В.В. Шевченко, Н.В. Якса / за ред. проф. Д.В. Чернілевського. Вінниця : АМСКП, 2010. 484 с.
9. Мосьондз С.О. Наука в різних іпостасях. *Віче*. Київ, 2012. № 6. С. 20–22.
10. Педагогічна майстерність : підручник / І.А. Зязюна, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І.А. Зязюна. Київ : Вища школа, 2004. 422 с.
11. Поліхроніді А.Г. Підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти : ... дис. канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2021. 241 с.
12. Про вищу освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 11.09.2021).
13. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 р. № 848-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення: 09.08.2021).
14. Рассудовский В.А. Государственная организация науки в СССР (правовые вопросы). Москва: Юридическая литература, 1971. 248 с.
15. Слостенин В.А., Асадуллин Р.М. Формирование личности учителя как субъекта педагогической деятельности. *Сибирский педагогический журнал*, 2005. №5. С. 5–19.
16. Теорія та практика управління професійним розвитком науково-педагогічних та педагогічних працівників в умовах трансформаційних змін в освіті : монографія / Є.Р. Чернишова, Л.М. Колосова, Н.В. Любченко, М.Е. Морозова ; за наук. ред. Є.Р. Чернишовой. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 296 с.
17. ТОВАЖНЯНСКИЙ Л.Л., РОМАНОВСКИЙ А.Г., БОНДАРЕНКО В.В., ПОНОМАРЕВ А.С., ЧЕРВАНЕВА З.А. Основы педагогики высшей школы : учебное пособие. Харьков : НТУ «ХПИ», 2005. 600 с.
18. Ягупов В.В. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2003. 560 с.
19. Якса Н.В. Основы педагогических знаний : навчальний посібник. Київ : Знання, 2007. 358 с.
20. Ясницька Н.І. Деякі аспекти державного управління науковою діяльністю вищих навчальних закладів в умовах реформування галузі. *Демократичне врядування: науковий вісник*. Львів, 2016. Вип. 16/17 URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk16/fail/Jasnytska.pdf (дата звернення: 23.08.2021).